

אֱלוֹהִים בְּשֵׁפֶת אָדָם | אַרְיֵאל פִּיקָאָר

8 בנובמבר

פורסמה על-ידי **מערכת 'שבת'**

האמונה הדתית מעניקה לנו משמעות, זהות ושייכות, אבל השפה שלה זרה ורחוקה מאיתנו. על הצורך בניסוח מחודש של שפה דתית שיש לה מובן ומשמעות אנושית בשיח הסוער על אודות היחס בין היהדות והעולם המודרני והפוסטמודרני, עוסקים במקומה ובתפקידה של ההלכה, במעמדן של נשים; דנים בדרכי השינוי והשימור של אורח החיים היהודי, בתפילה ובסדרי בית הכנסת, אך ממעטים לעסוק בשאלות היסוד של האמונה. אני מבקש לחזור לשאלות אלו מפני שהן הבסיס לכל המחשבות שלנו על אודות הקיום הדתי בימינו. התמודדות עם אתגרי האמונה תוכל לתת לנו את התשתית הרעיונית לבירור רבים מן הנושאים העומדים על הפרק.

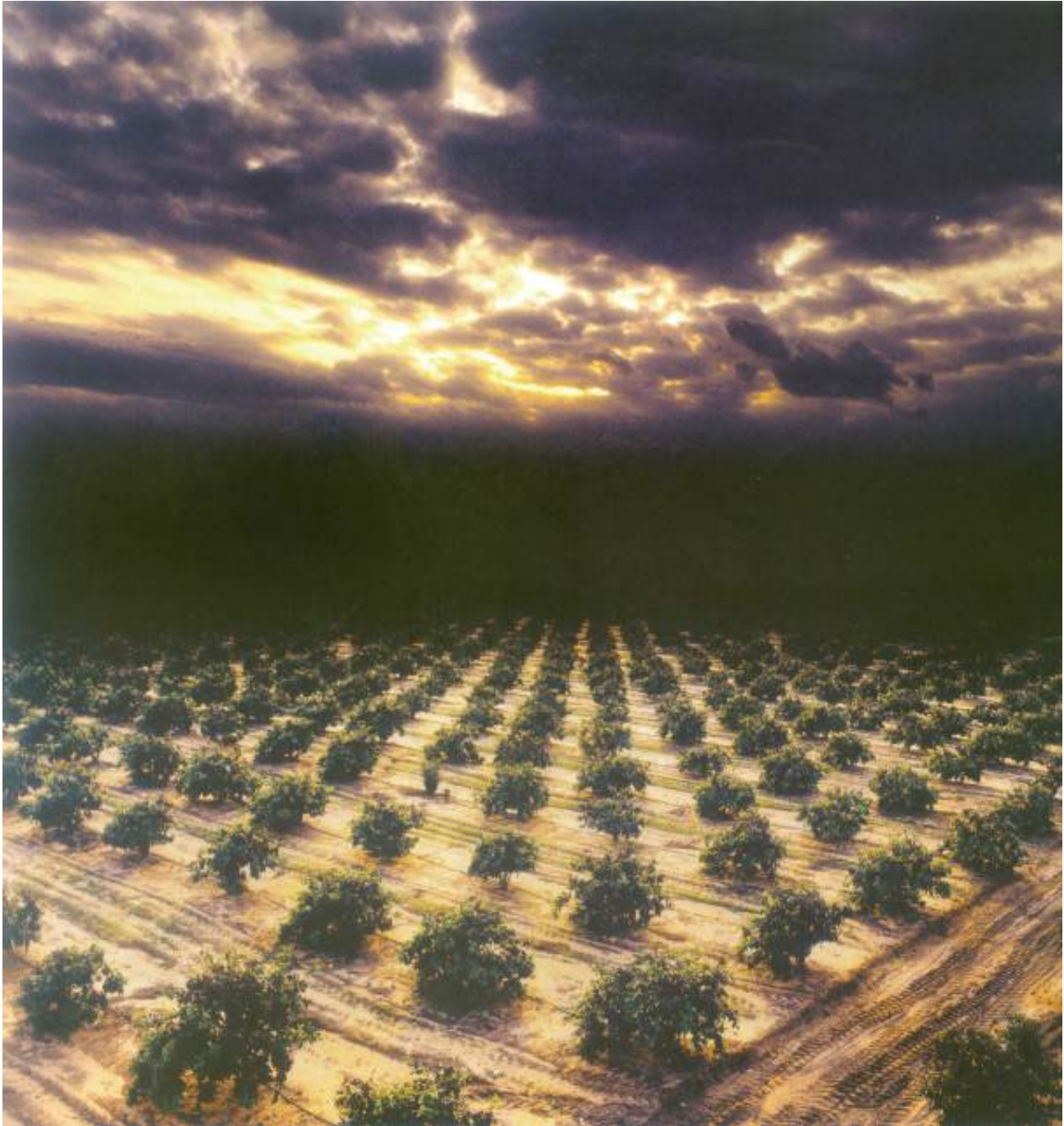
מושג נעלה

מושג האֱלֹהִים הוא מן המסורת הוא מושג ממולכד. הוא נתון בתוך סתירה פנימית בלתי פתירה. על פי המסורת שלנו האֱלֹהִים הוא ישות תבונית, נצחית, אינסופית ואחדותית המתגלה בעולם. אך אנחנו, בני אדם, איננו מסוגלים לתפוס או אף לדמיין בשכלנו ישות כזו. יש מאמינים המדמינים את האֱלֹהִים כענק חכם ורב כוח המשגיח על כל העולם. אלא שאז הדבר שהם מאמינים בו אינו האֱלֹהִים שהגדירה המסורת. במילים אחרות, את האֱלֹהִים אי אפשר לתפוס במחשבה, ומה שאפשר לתפוס – אינו אֱלֹהִים. נכון, יש הוכחות לוגיות לקיום האֱלֹהִים. הן בדרך כלל בנויות על ההנחה שמושג האֱלֹהִים פותר שאלות רבות כמו השאלה כיצד נוצר עולם כה מורכב. הבעיה היא שגם אחרי שנקבל הוכחות אלו לא יהיה למושג האֱלֹהִים כל מובן בהכרתנו מפני שאין אנו מסוגלים לתפוס ולהבין זאת במחשבה האנושית – "לית מחשבא תפיסא ביה כלל".

אם אי אפשר לחשוב על אֱלֹהִים, הרי שאי אפשר גם להבין את מעורבותו בעולם, את הבריאה, את ההשגחה, את מתן תורה. המילים שאנו אומרים על אודות האֱלֹהִים, שהוא הבורא, שהוא מלך העולם ואב הרחמן, שהוא נתן לנו את תורתו, הן מילים שאין להן פשר ומובן בכלי ההכרה האנושיים. ולכן לשאלה האם יש אֱלֹהִים, האם הוא ברא את העולם או האם הוא משגיח, מעניש ונותן שכר, אין תשובה שיכולה להיות מובנת בחשיבה האנושית. התשובה אינה כן או לא, אלא: "אני כבן אדם הלכוד בתוך החשיבה האנושית המוגבלת לא יכול להגיד דבר על מה שאיני יכול להבין".

יש מאמינים שאומרים: "נכון, אי אפשר להבין ולדעת בשכל אבל אפשר להאמין. האמונה נובעת ממקום אחר, מן הנשמה, דרושה קפיצה מן המחשבה השכלית לאמונה". זוהי אמירה בעייתית – למה אנחנו מתכוונים במילה אמונה? האם זוהי יכולת אחרת שיש באדם שאינה לכודה בתוך החשיבה האנושית? כיצד נדע שאין זו הזיה?

כדי להבחין בין מציאות לדמיון אנו משתמשים בשכל המוגבל שלנו, זהו כלי ההכרה היחיד שיש לנו. תחושות חזקות ורגשות עזים עלולים להיות מושפעים מדמיון או אשליה. לכן, כאשר אנו באים לקבל החלטות משמעותיות בחיים שלנו אנחנו בוחנים את הרגשות ומבקשים להבחין, עד כמה שאפשר, בין מציאות לבדיון. אנו עורכים ניסויים ומשתמשים בידע המצטבר שלנו כדי להוכיח או להפריך את השערותינו בכלים העומדים לרשותנו. מה שמעבר להכרה האנושית, כמו מושג האֱלֹהִים, שאי אפשר לדמיין אותו ובוודאי אי אפשר להבין אותו, אין לו משמעות עבור האנושי. אין זה אומר שמה שמעבר להכרה האנושית אינו קיים, אלא שדבר שמעצם הגדרתו אינו יכול לתפוס ולהבין את הקיום שלו, לא יכולה להיות לו משמעות עבורי. ההכרה בגבולות היכולת האנושית מחייבת אותנו שלא לומר דבר על מה שמעבר ליכולת ההכרה האנושית – "לך דומיה תהילה".

<http://shabbatmakor.files.wordpress.com/2013/11/ofir-oct.jpg>

שילוב בין הארה וגילוי לצעדים קטנים ואפורים. חגן גטריידה, הפרדס בקבוצת שילר 1995
מתוך הספר "ישראל שבילי צילום"

אמונה הכרחית

אלא שהאדם לא יכול לחיות עם תחושת הגבול התודעתי והסופיות האנושית מבלי לתת לה פשר. הוא מבקש לקרוא שמות לחוויות ולתופעות ולתת להן צורה ותוכן. כך נוצרו מסורות דתיות על אודות האֵל ופעולותיו בעולם. האדם היה צריך להסתפק בהכרה בגבולותיו ובמשמעות המוסרית הנובעת ממנה, אך הוא מתקשה לעמוד בחוויה הכואבת הזו ולכן הוא מבקש למלא בתכנים ספציפיים ומובנים את מה שאי אפשר להבין כלל. האדם יצר שפה שלמה שביקשה למלא את החלל, להבין את התופעות שהוא חווה, את האסונות וההצלחות שלו, את ההיסטוריה האנושית והלאומית ואת התקווה לעתיד בעולם הזה ובעולם הבא. דמות האֵל המברך והמעניק, הנוקם והמעניש, היא דמות מואנשת בצלמנו כדמותנו, והיא ביטוי לצורך אנושי שאינו דבר על התופעה שעליה בהגדרה אי אפשר לדבר. בני אדם יכולים לתפוס את האנושי ולכן הם מתארים את האֵלֹהִים כאנושי.

הַרְמַב"ם הִבְחִין בַּפֶּעַר הַזֶּה שְׁבִין הָאֹמָת עַל אוֹדוֹת הָאֵל לְבִין הַיֵּיצוֹג שְׁלוֹ בְּתוֹרָה. הַתִּיאוֹרִים הָאֲנוּשִׁים שֶׁל הָאֵל, טַעַן הַרְמַב"ם, הֵם תִּיאוֹרִים מוֹשָׁאִים בְּבַחֲיָנַת "דִּיבֵרָה תּוֹרָה כְּלָשׁוֹן בְּנֵי אָדָם". הֵם נֹעְדוּ לְהִמּוֹן שֶׁרָק כֶּךָ יִשְׁתַּכְנַע וַיִּצְיַת לְמִצְוֹת הַתּוֹרָה. אֲלוּ הֵן "אֻמּוֹנוֹת הַכַּרְחִיּוֹת" וְלֹא "דַּעוֹת נְכוֹנוֹת" (מִוֵּרָה נְבוּכִים, ג', כו.). הֵן נֹעְדוּ לְהַנִּיעַ אֶת הָאָדָם לַפְעוּלוֹת טוֹבוֹת וּלְהִימָנַע מִן הָרַע.

הַרְמַב"ם סִבֵּר שֶׁאֵפְשֵׁר לִנְהַל חֲבֵרָה שְׁבַה רַק הַחֲכָמִים הַנְּעָלִים יוֹדְעִים אֶת הָאֹמָת וְאֵילֹ הֵהֱמוֹן מִחֲזִיק בְּאֻמּוֹנוֹת שֶׁהֵן שִׁקְרִיּוֹת אֶךְ מוֹעִילוֹת לְנִיְהוּלָה הַתִּקִּין שֶׁל הַחֲבֵרָה. אֶךְ גִּישָׁה כַּזוֹ אֵינָה אִפְשָׁרִית עוֹד. בְּעֵיֶדן שֶׁל דְמוֹקְרָטִיזְצִיָּה שֶׁל הַיְדַע, לֹא נִכּוֹן לִנְהַל מְעַרְכַת דְּתִית אוֹ חֲבֵרְתִית הַבְנוּיָה עַל הַטְעִיָּה מְכוֹנוֹת אִף אִם הַדָּבָר מוֹעִיל וּמִיֵּטִיב עִם בְּנֵי אָדָם. יֵתְרָה מִזֹּאת, הַשִּׁמוּשׁ בְּשֵׁם הָאֵל כְּדִי לְקַדֵּם אֶת הַטוֹב (כְּפִי שִׁסְבָּר הַרְמַב"ם) יִכּוֹל לְהִיהָפֵךְ בְּקֻלוֹת, כְּפִי שְׂמוּכִיחַ הַנִּיִּסּוֹן הַהִיסְטוֹרִי, לְשִׁמוּשׁ בְּשֵׁם הָאֵל כְּדִי לְקַדֵּם אֶת הָרַע, כְּדִי לְדַכָּא וּלְהָרוּס, לְשְׁלוֹט בְּבִנֵי אָדָם וּלְפַגּוֹעַ בְּחֵירוּתָם. לְעוֹמֵת זֹאת, הַהִבְנָה שֶׁכָּל רַעִיוֹן, כָּל אִיִּדְאוֹלוֹגִיָּה, כָּל הַשְׁקֶפֶת עוֹלָם הִיא פְּרִי חֲשִׁיבָה אֲנוּשִׁית – מַגְבִּילָה אֶת כּוּחַהּ וּמֵאֲפֵשֶׁת הַתְּמוֹדּוֹת, וִיכּוּחַ וּשְׁכַנּוּעַ.

אִז הֵנָּה הַאֲתֵגֵר הַגְדוֹל שֶׁלָנוּ: הָאֻמּוֹנָה הַדְּתִית הִיא תוֹפְעָה רִצִּיפָה וְאוֹתְנִיטִית. אִי אֵפְשֵׁר לְהַתְעַלֵּם מִמָּנָה אוֹ לְהַדְחִיק אוֹתָהּ. אֲנוּ זִקּוּקִים לָהּ מִפְּנֵי שֶׁהִיא מְעַנִּיקָה לָנוּ מְשַׁמְעוֹת, זִהוּת וּשְׂיִיכוֹת. הַשְּׁפָה וְהַתְּרַבּוֹת הַדְּתִית הִיא מְעַרְכַת סְמָלִים וְעֵרְכִים מוֹרְכָבִת מְעַשְׂרִיה וּמְעַמִּיקָה אֶת הַקְּיוּם הָאֲנוּשִׁי וְאֶת יְכוּלוֹת הַבִּיטוּי שֶׁלוֹ. הִיא קוֹשֶׁרֶת בֵּין הַקְּיוּם שֶׁלָנוּ בְּהוּוֵה לְבִין שְׂרַשֶׁרֶת הַדּוֹרוֹת שֶׁקֵּדְמוּ לָנוּ, וְהִיא מַחְבֵּרַת בֵּין יְהוּדִים בְּכָל הָעוֹלָם. אֵינָנו רּוֹצִים לוֹוֹת עַל אוֹצֵר תְּרַבּוּתֵינוּ כַּזֶּה. דָּא עָקָא, הַשְּׁפָה הַדְּתִית הַמְקוּבֶּלֶת אֵינָה מִתְקַבֶּלֶת עַל הַדַּעַת. צָרִיךְ אִפּוֹא לִנְסַח מְחַדָּשׁ אֻמּוֹנָה דְּתִית שִׁישׁ לָהּ מוּבָן וּמְשַׁמְעוֹת אֲנוּשִׁית.

גְבוּל הָאָדָם

לְאֻמּוֹנָה בְּאֵלֹהִים יְכוּלָה לְהִיִּת מְשַׁמְעוֹת עִמּוּקָה גַם מְבַלִּי שִׁיֵּהִיָּה מוּבָן לְמוֹשָׁג אֵלֹהִים עֲצוּמוֹ. בְּעַקְבוֹת דְּבָרִים שֶׁכָּתַב אֵסָא כֶּשֶׁר (בְּסַפְרוֹ: יְהוּדוֹת וְאַלְלוּלוֹת, מְשַׁרַד הַבִּיטְחוֹן – הַהוֹצָאָה לְאוֹר, תְּש"ס"ד) אֲנִי מְצִיעַ לְרְאוֹת בְּאֻמּוֹנָה הַדְּתִית אֶת הַתּוֹדַעַה עַל אוֹדוֹת הַמוּגַבְלוֹת הָאֲנוּשִׁית. אָדָם מְאָמִין הוּא אָדָם שֶׁמִּבֵּין הוּא אֵינוֹ יוֹדֵעַ הַכוֹל, שֶׁהוּא אֵינוֹ יוֹכַל לְתַפּוֹס אֶת מָה שֶׁמַּעֲבֵר לִיְכוּלוֹת הָאֲנוּשִׁית. הוּא לֹא יוֹכַל לְהִבִּין אֶת הַטְּבַע עַד הַסוּף, כִּיִּצַד הוּא נוֹצֵר, לְשֵׁם מָה הוּא קִיִּים. הוּא עוֹמֵד מְלֵא הַתְּפַעלוֹת מוֹל אֵינְסוֹפִיוֹת הַקְּיוּם וְחוֹסֵר הִיְכוּלוֹת שֶׁלוֹ לְהַכִּיל זֹאת. הָאֻמּוֹנָה בְּאֵלֹהִים הִיא הַהִכְרָה שְׂאֵנִי, הָאָדָם, אֵינָנו אֵלֹהִים. אֲנִי סוֹפֵי וְלֹא נִצָּחִי. תְּפַקִּידוֹ שֶׁל הַמוֹשָׁג "אֵלֹהִים" בַּשְּׁפָה הוּא לְמֵלָא אֶת הַמְקוֹם שֶׁל הַמוֹחַלֵּט וְהַנְּצָחִי כְּדִי שְׂאֵף יִצּוֹר, אִף אָדָם, לֹא יוֹכַל לְקַחַת אֶת הַמְקוֹם לְעַצְמוֹ, לֹא יוֹכַל לְטַעֵן לְסִמְכוּיּוֹת וּלְכוּחוֹת שֶׁל אֵלֹהִים מִפְּנֵי שֶׁרָק הָאֵל הוּא "מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם".

בְּמִילִים אַחְרוֹת, הָאֻמּוֹנָה בְּאֵלֹהִים הִיא מֵאֲבַק בְּגַאוּתוֹנּוֹת הָאֲנוּשִׁית, בְּעַבּוּדֹת הָאֲלִילִים, אֲלִילִים מְכָל סוּג שֶׁהוּא. "אֲנוּכֵי ה'" מְשַׁמְעו "לֹא יִהְיֶה לְךָ". אֲנוּ מְצִיבִים נִקּוּדָה אַרְכִּימִדִית שְׂמַמְנָה אֲנוּ יוֹכָלִים לְהַתְּבוֹנֵן עַל עֲצוּמוֹ. אֵלֹהִים הוּא הַבִּיטוּי שְׂאֵנוּ מְשַׁתְּמָשִׁים בּוֹ כְּדִי לִוְמַר שֶׁהַקְּיוּם שֶׁלִּי כְּאֵדָם אֵינוֹ מִיִּצּוֹי שֶׁל הַקְּיוּם, שְׂאֵנִי מוֹדַע לְגְבוּלוֹת הַתּוֹדַעַה. זֶהוּ הַמוּבָן הַמְּצַמְצֵם שֶׁל הָאֻמּוֹנָה, זֹהוּ הִירָאָה. אֶךְ יֵשׁ לָהּ מוּבָן נוֹסָף, הָאֵהָבָה. הָאֻמּוֹנָה הִיא בִּיטוּי לְכַמְיָהּ הָאֲנוּשִׁית אֶל מָה שֶׁמַּעַל וּמְעַבֵּר לְקְיוּם הָאֲנוּשִׁי. אֵלֹהִים הוּא הַמִּילָה שְׂאֵנוּ מְשַׁתְּמָשִׁים בָּהּ כְּדִי לְהִגִּיד שְׂאֵנוּ רּוֹצִים לְחַרוֹג אֶל מְעַבֵּר לְאֵימָנִיטוּת הָאֲנוּשִׁית, שְׂאֵנוּ רּוֹצִים לְהַתְּגַבֵּר עַל הַצְּרָכִים הַחוּמְרִיים וְעַל מַגְבְּלוֹת הַקְּיוּם הָאֲנוּשִׁי. הָאֻמּוֹנָה אֵינָה אוֹמְרַת דָּבָר עַל אוֹדוֹת אֵלֹהִים, הִיא אוֹמְרַת הַרְבָּה עַל אוֹדוֹת הָאָדָם. הָאֻמּוֹנָה אֵינָה נוֹתֵנַת בִּידוּנוֹ כְּלַיִם נַעְלִים "אֵלֹהִים" לְהַכְנַת הַמְּצִיאוֹת. לְהִיפֵךְ, הָאֻמּוֹנָה הִיא מְסַע הַמַּחֲזִיר אוֹתְנוּ לְמִמְדֵים הָאֲנוּשִׁים שֶׁל הַקְּיוּם שְׂמַתּוֹכּוֹ אֲנוּ שׂוֹאֲפִים מַעֲלָה מִתּוֹךְ עַנּוּוֹה וְאַחְרִיּוֹת.

כְּדִי לְתֵרְגַם אֶת תְּפִיסַת הָאֻמּוֹנָה כְּתוֹדַעַת הַמוּגַבְלוֹת הָאֲנוּשִׁית גַּם לִיתֵר מוֹשָׁגִיהָ שֶׁל הַמְסוּרַת אֲנוּ זִקּוּקִים לְפִרְשְׁנוֹת שְׂתִיתָן מְשַׁמְעוֹת חֲדָשָׁה לְמוֹשָׁגִים הַעֲתִיקִים. הֵנָּה דוּגְמָה: אֲנוּ מְשַׁתְּמָשִׁים בְּמִילִים קְדוּשָׁה, קְדוּשָׁה, כְּדִי לְבַטָּא אֶת חֲשִׁיבּוֹתָהּ הַמְּיּוֹחַדַת שֶׁל תּוֹפְעָהּ. אוֹוִירָה שֶׁל קְדוּשָׁה הִיא אוֹוִירָה מְיּוֹחַדַת הַשׁוּנָה מְזוֹ שֶׁל הַחוּלָין. זֶהוּ מוּנַח שְׂמִבְטָא נִשְׁגַבּוֹת, חֲרִיגָה מִן הַשְּׁגָרָה וְהִרְגִילוֹת. הַשְּׁבַת הִיא עוֹבְרָנוּ יוֹם שֶׁל קְדוּשָׁה. כַּאֲשֶׁר אֲנוּ מְבָרְכִים "בְּרוּךְ אַתָּה ה' מִקְדָּשׁ הַשְּׁבַת" אֲנוּ מְבַקֶּשִׁים בְּיוֹם זֶה לְהַתְּעַלּוֹת מְעַבֵּר לְקְיוּם הַיּוֹמִיוּמִי, הַחוּלִי. הָאֵל הַמִּקְדָּשׁ אֶת הַשְּׁבַת הוּא הַנִּקּוּדָה הַאֲרְכִימִדִית שְׁבַה אֲנוּ נִתְלִים כְּדִי לְהִכִּיר בְּדָלוֹת הַקְּיוּם שֶׁלָנוּ וּלְשִׂאוּף לְקְיוּם גְבוּוֹה יוֹתֵר. דוּגְמָה נוֹסֶפֶת: כַּשְׂאֵנוּ רּוֹצִים לְהַעֲצִים אֶת עַרְךְ חַיֵּי הָאָדָם, אֶת "קְדוּשַׁת" חַיֵּי הָאָדָם, נְטַעֵן בַּשְּׁפָה דְּתִית שֶׁהָאָדָם נִבְרָא בְּצֶלֶם אֵלֹהִים. מְשַׁמְעוֹתוֹ שֶׁל הַטִּיעוֹן הִיא שִׁישׁ בְּאָדָם מְמַד שֶׁל אֵינְסוֹפִיוֹת, הַמַּחְיֵיב הַתְּנַהְגּוֹת מוֹסְרִית. בְּכֶךָ אֲנַחְנוּ מְצִלִּיחִים לְחַרוֹג מִטִּיעוֹנִים תּוֹעֵלִתִּיִים וּלְנִסְחַ מַחְוִיבוֹת מוֹסְרִית עִמּוּקָה לְחַיֵּי אָדָם.

השפה הדתית היא מקור השראה לטיעונים ערכיים ומוסריים, היא נותנת שפה ועומק תרבותי וסמלי, אך אינה מהווה כשלעצמה מקור סמכותי לצדקתו של הטיעון. השפה הדתית מעשירה את יכולת הטיעון וההסבר שלנו, אך הציודק לעמדתנו צריך להיות משכנע במובנים אנושיים. השפה הדתית אינה מעניקה לנו ודאות מוחלטת, היא אינה הופכת את הטיעון לעל-אנושי. הדיון הערכי והמוסרי, כולל זה המתנהל בשפה דתית, הוא אנושי ונתון לביקורת, וצריך להתקיים מתוך דיאלוג בין בני אדם. אנו אחראים לקיומנו, האישי והציבורי, לטוב ולרע.

התגברות על הסופי

הרמב"ם במורה נבוכים עמד על הבעייתיות שבתפיסת ההשגחה העולה מן המקרא ומספרות חז"ל. הוא צמצם את המעורבות הא-לוהית בעולם למינימום שהוא תפס כהכרחי על פי המסורת היהודית. גם לדיבור על השגחה א-לוהית על בני אדם, על שכר ועונש, אין כל מובן שאפשר לתפוס בשכלנו האנושי. מושגי הזמן והרצון הם אנושיים מדי כדי שאפשר יהיה לייחס אותם לא-ל. זאת ועוד, תפיסת ההשגחה דורשת פרשנות אנושית לאירועים בעולם וזו בוודאי תלויה בנקודת מבטם המוגבלת של בני אדם. הפרשנות ההיסטורית, האנושית-אישית או הלאומית והאוניברסלית, כהתערבות א-לוהית היא ביטוי לרצונותיהם ואמונותיהם של בני אדם ואינה יכולה לומר דבר מעבר לכך. פרשנות המבקשת לתת פשר א-לוהי למציאות עשויה להיות מסוכנת מאוד. היא עלולה לשחרר את האדם מחשיבה רציונלית ולעתים אף מחובות מוסריות, שהרי המאמין חושב שהוא פועל מכוח יד הא-ל המעורבת בהיסטוריה.

ובכל זאת, גם בנושא הזה יש חשיבות ומשמעות לשפה הדתית כל עוד היא מודעת לגבולותיה. את ההבטחה הנבואית יש להבין כתקווה, כביטוי לרצון עז להתגבר על חוסר האונים האישי והלאומי. את נבואות החורבן והעונש אנו מפרשים כדאגה וחרדה מפני הירדרדות מוסרית ושחיתות חברתית המובילות לחורבן לאומי. כל אלו הם דרכים לבטא את התקוות והחרדות שלנו כבני אדם, כחברה וכעם. האמונה בהשגחה אינה הסבר של המציאות, אלא ביטוי לרצון לעצב את המציאות.

כשאנו אומרים "הכול לטובה" או "כל דעביד רחמנא – לטב עביד" אין אנו טוענים שאכן זו המציאות. זוהי קריאה לפעולה. מוטלת עלינו המשימה לנסות ולהפיק את הטוב ביותר מכל אירוע ותופעה. כשאנו אומרים "הכול בידי שמים" – אנו מתכוונים לומר שכוחו של האדם מוגבל, שהזוהרה שלנו לשלוט בכול היא מופרכת. את היכולת האינסופית אנו מייחסים לא-ל לא כאמירה חיובית על אודות הא-ל אלא כשלילת היכולת מבני אדם. במובנים אלו השפה הדתית מחזקת את רוחו של האדם אך בד בבד גם מגבילה את גאוותנותו. השימוש בשפת ההשגחה הא-לוהית אינו משחרר אותנו מאחריות. האחריות האנושית היא מוחלטת ועלינו לפעול רק לאורה. המוקד צריך להיות "תיקון עולם", התיקון הממשי של החברה והאדם ולא הפרשנות הבלתי אפשרית לרצון הא-ל ולדרכי פעולתו בעולם.

אם הדיבור על אודות א-לוהים הוא חסר מובן לאדם, עלינו להודות בכאב שגם הפנייה אל הא-לוהים היא חסרת פשר. אי אפשר לדבר עם ישות שאותה אנו לא מסוגלים לדמיין. ובכל זאת, יש לתפילה תפקיד ומשמעות בעולמנו. אנו פונים לא-לוהים מפני שהוא לא-אנחנו. הפנייה אל נמען חיצוני אינה מאשרת או שוללת את קיומו, היא מענה לצורך שלנו לבטא את רגשותינו העמוקים ביותר, ובכך למקד אותם ולשלוט בהם כדי שלא יציפו אותנו. ביטוי של רגשות הוא אמצעי תרפויטי המאפשר לנו להתמודד עם הרגשות הללו.

התפילה היא ביטוי לרצון של האדם לצאת מגבולותיו מבלי שיהיה לו מקום אחר להגיע אליו, שהרי אם יגיע גם ממנו ירצה לחרוג. הפנייה לא-ל בתפילה מאפשרת את החריגה הזו מן הקיום דווקא בגלל אי היותו מושג או מובן. משום כך, כפי שטען אבי שגיא (בספרו: פצועי תפילה, רמת גן תשע"א), ממשיכה התפילה לתפקד גם עבור אלו שאיבדו את אמונתם בא-ל.

התפילה עוסקת במצב האנושי, הפרטי, החברתי, הלאומי, האוניברסלי. התפילה עוסקת בהתפעלות מן הטבע, התפילה עוסקת בצער, בכאב ובפחד, אך גם בשמחה ובתקווה, בברכה ובהצלחה. היא מודעות למצב האנושי, לחולשתו ולגבולותיו, והניגוד של ההדחקה וההכחשה. התפילה מעוררת את הרגשות והתחושות המעניקים משמעות לקיום האנושי. לעתים האדם חש כי הוא מתקיים בעולם אך אינו מרגיש אותו. הוא חש ריקנות, אדישות, שגרתיות. "רשע בחייו חשוב כמת מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך ברוך יוצר המאורות, שוקעת אינו מברך מעריב ערבים, אוכל ושותה אינו מברך" (תנחומא, וזאת הברכה). מי שאינו מתבונן במציאות חייו ועולמו, מי שאינו מתפעל מזריחה ומשקיעה – חשוב כמת. לא תמיד האדם מתפלל כי הוא מרגיש צורך, לעתים הוא מתפלל כי הוא צריך להרגיש. התפילה מחזירה את היכולת שלנו לראות את הקסם שבעולם. בפנותנו אל הא-ל הלא מושג אנחנו מכירים במוגבלותנו ומבקשים להתרומם מן הקיום הבנאלי לקיום אנושי משמעותי.

לא דבר ה'

בשפה האנושית אנו משתמשים במילים "גילוי", "התגלות", כאשר אנו מתארים תובנה חדה, חדשה ובהירה. כאשר אנו חווים "הארה", אינטואיציה חזקה שמהו נקלט בשכלנו באופן פתאומי ובעוצמה רבה. זוהי חוויה של השראה, של התגלות. אנשי מדע, אמנים והוגים חווים חוויות כאלה ומשנים את עולמנו החומרי והרוחני גם מבלי שיוכלו לתת דין וחשבון על מקורה של ההשראה. אך ההתגלות אינה מספיקה. העבודה המדעית והיצירה האמנותית נעשות בשילוב שבין הארה וגילוי לצעדים קטנים ואפורים המקדמים את ההבנה ללא ברקים ורעמים. בדרך זו הגיעה האנושות להישגים גדולים, בהתקדמות משלב לשלב, מניסוי, תעייה וטעייה, מהיסק לוגי אחד למשנהו, מתהליכי פרשנות ומחלוקת.

האמונה בהתגלות האל במתן תורה בסיני מתארת חוויה עוצמתית במיוחד מנקודת המבט האנושית. המוקד שלה הוא מקבלי התורה ולא נותן התורה שעל אודותיו אי אפשר לומר דבר. כמו בעבודה המדעית ובאמנות כך גם בתורה יש שילוב של הארה והתגלות יחד עם עבודה פרשנית מתמשכת. מתן תורה בסיני וקבלתה של התורה שבכתב מבטאים את ההתגלות הזו. אך חז"ל לימדו אותנו שמעבר לתורה שבכתב יש תורה שבעל־פה שבסיסה באותה התגלות והיא מתמשכת והולכת לאורך הדורות כולם. התורה שבעל־פה היא אותה עבודה אנושית יומיומית, אפרורית לעתים, של בחינה, היסק ופרשנות המאפיינים את ארון הספרים היהודי החל מחז"ל. התורה שבעל־פה היא גם ביטוי לשלבים נוספים של התגלות והארה. גם התודעה האנושית המוסרית היא התגלות היוצרת בנו מחויבות עמוקה. התורה היא יצירה רב דורית שראשיתה בהשראה גדולה, בהתגלות בקולות וברקים ובקול דממה דקה, אך היא מתמשכת והולכת ומתעצבת בכל דור ומקבלת משמעויות חדשות.

חוסר היכולת האנושית להשיג ולתפוס את האל מחייב את ההבנה שהמוקד הוא האדם המפרש את מה שחווה כהתגלות. מכאן נובעת האחריות האנושית הגדולה. איננו יכולים להתחמק ממנה בטענה שההלכה היא דבר האל ואין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה'. ההלכה היא הפרשנות האנושית לחוויית ההתגלות ולכן יש בה מחלוקות לרוב. ההלכה בכל דור ובכל מקום נמצאת בתוך הקשרים היסטוריים ותרבותיים. חז"ל הראו לנו כיצד, על ידי פרשנות, הם עיצבו מחדש את המסורת. לעתים בגלל נסיבות היסטוריות ולעתים מתוך שינוי בתפיסות מוסריות. תודעה זו כמו תודעת האמונה עצמה מחייבת אותנו לענווה. אנו צריכים לבחון את עצמנו ואת החלטותינו מתוך ידיעה שכבני אדם ייתכן שאנו טועים, שאנו מוטים. ייתכן שאיננו רואים את כל צדדי העניין והשיפוט שלנו דל ולקוי, אך אין לדיין אלא את מה שענינו רואות ואין לך לילך אלא אחר שופט שבימך.

כנאמנים למסורת אנו מבקשים לשמר את אורחות החיים היהודיים, הקושרים בין הקהילות השונות ובין ההווה לעבר. אך לא נתחמק מאחריותנו האנושית המחייבת אותנו בכל דור ודור. ההלכה תקבל את סמכותה מהיותה תורת חיים, מפעולתה כמתקנת אדם, חברה ועולם, ולא מיומרתה הבלתי מוצדקת לדבר בשם האל.

ד"ר אריאל פיקאר עוסק בחינוך ובמחקר במכון שלום הרטמן

פורסם במוסף 'שבת' (<http://musaf-shabbat.com>), 'מקור ראשון', ה' כסלו תשע"ד, 8.11.2013